

Ze źródeł do polsko-czechosłowackiego konfliktu granicznego w latach 1945—1947

Celem naszym będzie omówienie archiwaliów dotyczących polsko-czechosłowackiego sporu granicznego w latach 1945—1947, a wytworzonych przez organa administracji państwowej na szczeblu centralnym, wojewódzkim i powiatowym. Omówione zostaną, również akta powiatowych komitetów PPR, działających na terenach będących przedmiotem sporu, głównie na obszarze ziemi kłodzkiej, głubczyckiej i raciborskiej.

Pierwszą z omawianych grup akt stanowią przechowywane w warszawskim Archiwum Akt Nowych zespoły Ministerstwa Administracji Publicznej, Ministerstwa Ziem Odzyskanych oraz Ministerstwa Informacji i Propagandy.

Spośród akt tego pierwszego, interesującej nas tematyki dotyczyć będą dokumenty Wydziału Narodowościowego i Urzędu Pełnomocnika Generalnego dla Ziem Odzyskanych. Wśród akt Wydziału Narodowościowego są to sprawozdania z odpraw przedstawicieli administracji terenowej na których poruszano kwestie związane z ludnością czeską w Kłodzkiem, wyjaśnienia wysuwanych w notach czechosłowackiego poselstwa w Warszawie zarzutów niewłaściwego traktowania przez władze polskie zamieszkujących Dolny Śląsk Czechów. Znajdujemy tam także wykazy obywateli pochodzenia czeskiego oraz sprawozdania ze stanu stosunków polsko-czechosłowackich w rejonach przygranicznych¹. Z akt Urzędu Pełnomocnika Generalnego na Okręg Dolnego Śląska z miesięcy letnich i jesiennych 1945 r., w których jest mowa o nastawieniu dolnośląskich Czechów do władz polskich i próbach wpływania nań przez władze czechosłowackie, największą wartość posiadają fragmenty poświęcone tzw. „zagadnieniu czeskiemu”, pochodzące ze sprawozdania z lustracji Śląska Opolskiego oraz województwa Dolnośląskiego z września 1945 r. a także raport poselski Mieczysława Wysockiego z rejonu Kłodzka, omawiający reczechizacyjne poczynania strony czechosłowackiej².

W dniu 27 XI 1945 r. Krujowa Rada Narodowa zatwierdziła dekret rządowy o utworzeniu Ministerstwa Ziem Odzyskanych, które przejęło dotychczasowe kompetencje MAP w odniesieniu do uzyskanych w wyniku II wojny światowej

ziem Śląska i Pomorza. W zespole akt tego ministerstwa materiały dotyczące sytuacji na pograniczu polsko-czechosłowackim na Śląsku zgrupowane zostały w trzech jednostkach aktowych³. W większości są to materiały powstałe w trakcie badania przez właściwe organa administracji zasadności zarzutów przedstawianych w kolejnych notach dyplomatycznych czechosłowackiego MSZ. Potrzeba pogłębionej analizy sytuacji narodowościowej na niektórych odcinkach polsko-czechosłowackiej granicy była pretekstem do zasięgnięcia opinii Instytutu Śląskiego w Katowicach w kwestii zasięgu osiedlenia ludności morawskiej w Głubczykiem i Raciborskiem⁴. Z kolei w pismach wyjaśniających poszczególne zarzuty strony czechosłowackiej przedstawiciele władz polskich opisywali sytuację narodowościową na spornych terenach, nasilanie się idącej z południowej granicy propagandy, skutkiem której w części powiatów głubczyckiego i raciborskiego akcja weryfikacyjna uległa czasowemu sparaliżowaniu oraz działalność w rejonie Kłodzka przedstawiciele „Kladskeho komiteta” z Nachodu z Jozefem Bernardem na czele. Przedstawiano tam również sposoby rozprawienia i przyznawania miejscowej ludności kilku rodzajów czeskich dokumentów. Zdaniem władz polskich, celem tego proceduru była „reczechizacja miejscowych Niemców”. Problemu tego dotyczyły między innymi przekazane przez Zarząd Główny Polskiego Związku Zachodniego Ministerstwu Ziem Odzyskanych pismo Zarządu Koła Polskiego Związku Zachodniego w Lewinie Kłodzkiej, pismo MZO skierowane do warszawskiego MSZ w sprawie uregulowania problemu dokumentów obywateli czeskich przebywających na Ziemiach Odzyskanych czy list referendarza Departamentu Osiedlenia MZO Majewskiego, dotyczący sytuacji narodowościowej w rejonie Kudowy. Szczególną wartość przedstawia sprawozdanie z przeprowadzonej na terenie powiatu kłodzkiego na początku 1947 r. inspekcji, w którym wnikliwie przedstawiono metody zdobywania wśród kłodzkich Niemców „dusz czeskich”, rodzaje i sposoby wydawania dokumentów czeskich oraz propozycje rozwiązania tego problemu, sprowadzające się do przeprowadzenia wśród ludności określanej mianem „Niemców pochodzenia czeskiego” wspólnie z władzami czechosłowackimi akcji weryfikacyjnej. Posunięcia strony czechosłowackiej zmierzające do obudzenia świadomości narodowej wśród kłodzkich Czechów i pomnożenia ich liczby, przyniosły pewne efekty dopiero w obliczu rozpoczętej na terenie powiatu akcji wysiedlania Niemców, kiedy to zdano sobie sprawę z faktu, iż posiadanie czeskich dokumentów może uchronić przed utratą majątku i wysiedlaniem. Do postawienia takiej tezy upoważnić może fakt że w Raciborskiem i Głubczykiem, gdzie Morawianie mieli możliwość zachować swój stan posiadania poprzez zadeklarowanie swej polskości, Czechom udało się rozprawić znacznie mniej czechosłowackich dokumentów, mimo iż zamieszkujący na Opolszczyźnie Morawianie swą liczebnością kilkakrotnie przewyższali kłodzkich Czechów. Dokładne dane o liczbie Czechów zamieszkujących na Dolnym Śląsku, z rozbiem na poszczególne miasta, przedstawia sporządzona na początku 1948 r. tabela.

Oddziaływaniu czechosłowackiej propagandy na rejony leżące po polskiej stronie granicy oraz zwalczaniu jej przez władze polskie poświęcone są dotyczące interesującej nas materii dokumenty z zespołu Ministerstwa Informacji i Propagandy. Są wśród nich przygotowane do biuletynów informacyjnych dane o propagan-

dzie szeptanej, miesięczne sprawozdania z działalności Wydziałów Informacji i Propagandy województw śląskiego i wrocławskiego oraz Powiatowych Oddziałów Informacji i Propagandy w Nysie, Raciborzu i Bystrzycy Kłodzkiej. Dotyczą one plotek o rzekomym wysiedleniu Polaków z pasa przygranicznego, rozrzucania przez Czechów w rejonach przygranicznych ulotek, koncentracji nad granicą jednostek armii czechosłowackiej, organizowaniu przez władze czeskie masówek, na których żądano przyłączenia części Ziem Odzyskanych do Republiki, sytuacji ludności polskiej na Zaolziu, regulacji zasad małego ruchu granicznego, przeciwdziałaniu w terenie czechosłowackiej propagandzie oraz organizacji imprez w trakcie których poruszano kwestie Zaolzia, Łużyc czy też czechosłowackich roszczeń granicznych⁵.

Następną grupę akt stanowią zespoły akt Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego i Urzędu Wojewódzkiego Wrocławskiego.

W zespole Urzędu Wojewódzkiego Śląskiego stan ówczesnych stosunków polsko-czechosłowackich obrazują dokumenty wydziałów Społeczno-Politycznego i Ogólnego. W aktach Wydziału Społeczno-Politycznego są to głównie sprawozdania sytuacyjne starostw powiatowych w Cieszynie, Głubczycach, Nysie i Raciborzu. Przykładowo, w sprawozdaniu za okres od 9 maja do 9 czerwca 1945 r. starosta nyski informował o wtargnięciu na teren powiatu Czechów, próbujących w przygranicznych miejscowościach zorganizować podległą sobie milicję oraz wywozących z tego terenu maszyny i urządzenia.

Sprawozdania nadsyłane przez Urząd Starostwa Powiatowego w Głubczycach zawierają wiadomości o propagandzie czeskiej na terenie powiatu i jej wpływie na poszczególne grupy narodowościowe: Polaków, Morawian i Niemców. Agitacja czeska miała, zdaniem starosty wpływ na wyniki prowadzonej w powiecie akcji weryfikacyjnej. O czeskich poczynaniach propagandowych i ich efektach jest także mowa w sprawozdaniach sytuacyjnych starosty raciborskiego za listopad i grudzień 1946 r. Sprawozdania starostwa cieszyńskiego mówiły o szkykanowaniu polskiej ludności na Zaolziu, rozwiązywaniu polskich organizacji i stowarzyszeń, utrudnieniach stwarzanych przez władze czechosłowackie polskiemu szkolnictwu. W aktach Wydziału Społeczno-Politycznego znajdują się również informacje o organizowanej przez władze administracyjne i PCK pomocy dla Polaków na Zaolziu, rekrutacji Polaków z terenów pogranicza do pracy w Czechosłowacji, nielegalnym przechodzeniu granicy polsko-czechosłowackiej i organizacji małego ruchu przygranicznego. Interesujące są dane dotyczące liczebności Czechów i Morawian w Głubczyckiem i Raciborskiem. Strona czechosłowacka twierdziła, że żyje ich tam kilkanaście tysięcy. Tymczasem oficjalne dane starostwa głubczyckiego podawały liczbę 240 Morawian i kilkunastu Czechów zamieszkujących na terenie powiatu zaś starosta raciborski podawał w odniesieniu do swego powiatu liczbę 100 Morawian i 14 Czechów⁶. Rzecz jasna, oceny te niewiele miały wspólnego z rzeczywistością.

Wśród akt Wydziału Ogólnego zagadnień granicznych dotyczą sprawozdania sytuacyjne wojewody śląsko-dąbrowskiego za wrzesień i grudzień 1945 r. w których jest mowa o przeciwdziałaniu czeskiej propagandzie na pograniczu, sprawozdania sytuacyjne starostw powiatowych w Głuchołazach, Raciborzu i Prudniku z drugiej

połowy 1945 r. Zawierają one charakterystykę polityczną ludności morawskiej, informują o rozwijanej na terenach przygranicznych czeskiej agitacji połączonej z próbami reczechizacji zmienzonej części ludności morawskiej, kontrdziałaniach strony polskiej i wypadkach przekraczania granicy. Problemu Zaolzia dotyczą sprawozdania z manifestacji zaolziańskiej, odbytej we wrześniu 1946 r. w trakcie dożynek śląskich oraz korespondencja w sprawie przyznania młodzieży polskiej z Zaolzia stypendiów postulowanych przez Komitet Zaolziański⁷.

W aktach Urzędu Wojewódzkiego Wrocławskiego materiały do przebiegu konfliktu znajdują się w dokumentach Wydziału Społeczno-Politycznego oraz Ogólnego. W aktach tego pierwszego najwartościowsze są dwie jednostki dotyczące „spraw czeskich”. Pierwsza z nich zawiera materiały mówiące o problemach związanych z zabezpieczeniem granicy, aktywizacją polityczną ludności czeskiej w powiatach kłodzkim i bystrzyckim w okresie od czerwca do listopada 1945 r. Są wśród nich dokumenty związane z wkroczeniem w czerwcu tego roku na polskie terytorium oddziałów czechosłowackich, np. zarządzenie MAP nakazujące przedstawicielom polskiej administracji trwanie na swych placówkach nawet w przypadku użycia przez Czechów siły i polecające jednocześnie jak najszybsze obsadzenie granicy przez wojsko, raporty wojewody wrocławskiego i jego wysłanników informujące o postępach wojsk czechosłowackich oraz wysyłaniu w zagrożone rejon oddziałów straży przemysłowej w sile 500 ludzi i jednostek wojska stacjonujących w Wałbrzychu. W drugiej z tych teczek znajdują się wyniki dochodzeń spowodowanych interwencjami czechosłowackiego poselstwa w Warszawie w sprawach przebywających na Górnym Śląsku Czechów a także korespondencja urzędowa dotycząca ustalenia obywatelstwa osób deklarujących czeskie pochodzenie. Postawa mniejszości czeskiej, próby reczechizacji autochtonów zamieszkałych na polsko-czechosłowackim pograniczu i repatriacji Czechów do ČSR to zagadnienia poruszane w sprawozdaniach z terenu Okręgu Administracyjnego Dolnego Śląska z lat 1945—1946. Z kolei sprawozdania i meldunki urzędów powiatowych w Kłodzku i Bystrzycy z okresu 1945—1947 zawierają informacje dotyczące zabezpieczenia granicy, wydawania przez władze czechosłowackie dokumentów stwierdzających czeskie pochodzenie, stosunków z lokalnymi władzami czechosłowackimi oraz czeskiej penetracji rejonów przygranicznych, przygotowującej grunt do przejścia tych terenów przez Czechosłowację. Interesującym materiałem są także sporządzone w roku 1946 na potrzeby akcji repatriacyjnej spisy obywateli czechosłowackich⁸.

W aktach Wydziału Ogólnego, sprawozdania miesięczne Pełnomocnika Generalnego Rządu RP na Okręg Administracyjny Dolnego Śląska informują o stosunku władz polskich do ludności czeskiej, przygotowaniach do repatriacji teje do Czechosłowacji oraz o trudnościach z obsadzeniem granicy i wkraczaniem na tereny powiatów kłodzkiego i bystrzyckiego oddziałów czeskich. Stan niepewności wywołany pogłoskami o rychłym przejściu rejonów nadgranicznych przez Czechosłowację oraz problemy stwarzane przez mniejszość czeską były tematami wystąpień pełnomocników rządu w Kłodzkiem i Bystrzyckiem na zjazdach pełnomocników okręgowych w roku 1945⁹.

Spśród akt starostw powiatowych w sferze naszych zainteresowań znalazły się

zespoły akt starostw powiatowych w Raciborzu, Opolu, Głubczycach i Nysie. Z przyczyn od autora niezależnych nie udało się dotrzeć do zespołów akt starostw powiatowych w Kłodzku i Bystrzycy Kłodzkiej.

W sprawozdaniach z działalności Wydziału Społeczno-Politycznego Starostwa Powiatowego w Raciborzu z lat 1945—1946 znajdują się wzmianki o naruszeniu granicy przez siły czechosłowackie, rozprzestrzenianiu się na terenie powiatu czeskiej propagandy, nielegalnym przekroczeniu granicy i liczbie osób legitymujących się czechosłowackimi paszportami. Szczególnie wiele danych o stosunkach narodowościowych i nastawieniu ludności morawskiej do władz polskich dają sprawozdania grup organizujących w przygranicznych gminach powiatu polską administrację¹⁰. W zespole akt Starostwa Powiatowego w Opolu kompleksu stosunków polsko-czechosłowackich dotyczą dokumenty Wydziału Społeczno-Politycznego, związane z repatriacją z terenu miejscowości Grodziec zamieszkałych tam od połowy XVIII wieku Czechów a także kierowane do władz powiatowych wnioski o wydanie przepustek granicznych umożliwiających udanie się na Zaolzie¹¹.

Źródła do polsko-czechosłowackich kontrowersji granicznych reprezentują w zespole akt Starostwa Powiatowego w Głubczycach dokumenty Wydziału Społeczno-Politycznego dotyczące sprawy rzekomych prześladowań Czechów w Głubczyckiem, wywołanej notą poselstwa ČSR w tej sprawie oraz wykaz przebywających na terenie powiatu cudzoziemców, sporządzony na podstawie miejscowego spisu ludności przeprowadzonego w dniu 2 IX 1946 r.¹² W aktach Referatu Ogólnego Starostwa Powiatowego w Nysie będą to sprawozdania z działalności Zarządu Gminy Głuchołazy — Wieś z kwietnia i lipca 1946 r. mówiące o reakcjach zweryfikowanej ludności na pogłoski o rychłym przejęciu tych terenów przez Czechosłowację i fragmenty miesięcznych sprawozdań starosty nyskiego dotyczące stanu bezpieczeństwa na granicy¹³.

W zespołach akt Komitetów Powiatowych PPR, obejmujących swą działalnością tereny będące przedmiotem sporu, materiałów archiwalnych poświęconych temu zagadnieniu jest zaskakująco niewiele. Najwięcej ich jest w zespole akt KP PPR w Raciborzu. Składają się nań sprawozdania z nastrojów panujących w zamieszkałych przez Morawian miejscowościach, informacje o akcji zbierania podpisów pod petycjami domagającymi się przyłączenia Raciborskiego do Czechosłowacji, czeskiej działalności wywiadowczej na terenie powiatu a także o pogłoskach o korekcie granicy na korzyść CSR¹⁴. Spośród akt KP PPR w Głubczycach jest to wzmianka o zorganizowaniu wiecu w sprawie Zaolzia i poruszeniu problemu czechosłowackich roszczeń terytorialnych w trakcie zebrania w głubczyckiej komendzie milicji¹⁵. Jeszcze skromniej przedstawiają się źródła zachowane w zespołach akt KP PPR w Bystrzycy Kłodzkiej i Kłodzku. W aktach pierwszego jest to zaledwie jeden dokument, w którym wzmiankowy jest stan wzajemnych stosunków w kontekście wyniku wyborów w Czechosłowacji²⁰. Podobnie rzecz się ma w odniesieniu do zespołu akt KP PPR w Kłodzku. Jest to protokół zebrania komórki PPR w Starostwie Powiatowym w Kłodzku, gdzie jest mowa o czeskiej propagandzie na terenie miasta¹⁷.

Podkreślić należy, iż źródła archiwalne do polsko-czechosłowackiego konfliktu

granicznego z lat 1945—1947 stanowią niewielki procent zawartości aktowej tychże zespołów. Wysunąć stąd można wniosek że tenże konflikt nie był, mimo wszystko, postrzegany przez przedstawicieli polskiej administracji w kategoriach poważniejszego zagrożenia. Większość materiałów dotyczących polsko-czechosłowackich stosunków, zawartych w zespołach akt organów administracji rządowej stanowią akta będące pokłosiem dochodzeń wszczynanych na skutek zarzutów podnoszonych w licznych notach dyplomatycznych czechosłowackiego MSZ, dotyczących niewłaściwego traktowania przez przedstawicieli władz polskich zamieszkałych na Śląsku Czechów i Morawian. Inne to sprawozdania okresowe z działalności organów administracji różnych szczebli, rejestry Czechów oraz sprawozdania z lustracji i kontroli terenów zamieszkałych przez ludność czeską i morawską.

Naszym zdaniem, źródła powyższe są, obok wszechstronnie wykorzystanych przez M. K. Kamińskiego akt Ministerstwa Spraw Zagranicznych¹⁸, kolejnym wartościowym materiałem do badania stosunków polsko-czechosłowackich z lat 1945—1947.

Przypisy

¹ Archiwum Akt Nowych w Warszawie (dalej AAN), Ministerstwo Administracji Publicznej (dalej MAP), sygn. 772, 773.

² ANN, MAP, sygn. 2443, 2452.

³ ANN, Ministerstwo Ziem Odzyskanych, sygn. 503, 504, 505.

⁴ Tekst tego dokumentu opublikował P. Pałys: *Morawianie na Opolszczyźnie w świetle opinii Instytutu Śląskiego w Katowicach z 29 stycznia 1946 r.*, „Śląsk Opolski” 1993, Nr 3.

⁵ AAN, Ministerstwo Informacji i Propagandy, sygn. 184, 476, 508, 513, 520, 521, 549, 558.

⁶ Archiwum Państwowe w Katowicach (dalej AP Katowice), Urząd Wojewódzki Śląski (dalej UWŚL) — Wydział Społeczno-Polityczny, sygn. 29, 30, 31, 32, 34, 37, 38, 81, 111/1, 391, 395.

⁷ AP Katowice, UWŚL — Wydział Ogólny, sygn. 49, 94, 106, 108, 120a, 127, 261.

⁸ Archiwum Państwowe we Wrocławiu (dalej AP Wrocław), Urząd Wojewódzki Wrocławski (dalej UWWr) — Wydział Społeczno-Polityczny, sygn. 28, 29, 30, 53, 173, 262, 264.

⁹ AP Wrocław, UWWr. — Wydział Ogólny, sygn. 30, 33, 34.

¹⁰ AP Katowice — Oddział Racibórz, Starostwo Powiatowe w Raciborzu, sygn. 14,15.

¹¹ Archiwum Państwowe w Opolu (dalej AP Opole) Starostwo Powiatowe w Opolu, sygn. 106, 349, 350; O repatriacji Czechów z Grodzca patrz: P. Pałys: *Repatriace Cechu z polské obce Grodziec v roce 1945 — přispevek k dejnam českého a moravského obyvatelstva ve Slezsku*, „Vlastivedené listy” 1994, Nr 1.

¹² AP Opole — Oddział w Nysie, Starostwo Powiatowe w Głubczycach, sygn. 146, 147.

¹³ AP Opole — Oddział w Nysie, Starostwo Powiatowe w Nysie, sygn. 1,3.

¹⁴ P. Pałys: *Konflikt Polsko-czechosłowacki z lat 1945—1946 w aktach komitetów powiatowych PPR w Raciborzu i Głubczycach*, „Śląsk Opolski” 1991, Nr. 3, s. 19,20.

¹⁵ *Ibidem*, s. 20, 21.

¹⁶ AP Wrocław, KP PPR w Bystrzycy Kłodzkiej, sygn. 3/VI/4.

¹⁷ AP Wrocław, KP PPR w Kłodzku, sygn. 9/VI/9.

¹⁸ M.K. Kamiński: *Polsko-czechosłowackie stosunki polityczne 1945—1948*, Warszawa 1990.